

De derde Dam-zonnewijzer

Frans Maes

"Op de Dam [in Amsterdam] staande kan men drie zonnewijzers zien", schreef W.E. van Wijk in 1910 in het tijdschrift 'De Natuur'. Twee zitten er aan de Nieuwe Kerk, maar de derde kon mevrouw Van Cittert in 1972 (en ook Hagen in 1984) niet vinden. Dit raadseltje bleef Thibaud Taudin Chabot intrigeren, en onlangs liep hij tegen de oplossing aan.

De twee zonnewijzers op de Nieuwe Kerk zijn bekend. De ene is de grote marmeren plaat aan de topgevel van de zuidelijke zijbeuk, met de groene verkleuring vanwege de koperen cijfers, en ca. 19° oostafwijkend (fig. 1).

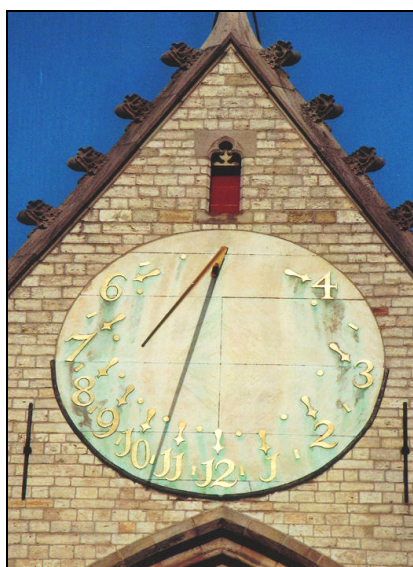

Fig. 1. De zonnewijzer aan de Nieuwe Kerk.

De andere is de drievoudige zandstenen zonnewijzer, halverwege aan de oostelijke steunpijler van de zijbeuk (fig. 2). Die is schuin op een steun geplaatst, zodat de drie zijden op de hoofdrichtingen georiënteerd zijn.

Fig. 2. De drievoudige zonnewijzer aan de Nieuwe Kerk. De schaduwgevers van de oost- en westwijzers zijn bij een opknappbeurt verdwenen. Let op de schedel achter de oostwijzer, een traditioneel 'memento mori'.

Maar die derde zonnewijzer? Thibaud speurde er al jaren naar. Onlangs zag hij ergens - maar hij weet niet meer waar - een foto van een zonnewijzer op een niet meer bestaand hoekpand Dam/Damrak (fig. 3). Nu staat daar het fantasieloze kantoorgebouw van ABN-AMRO (fig. 4).

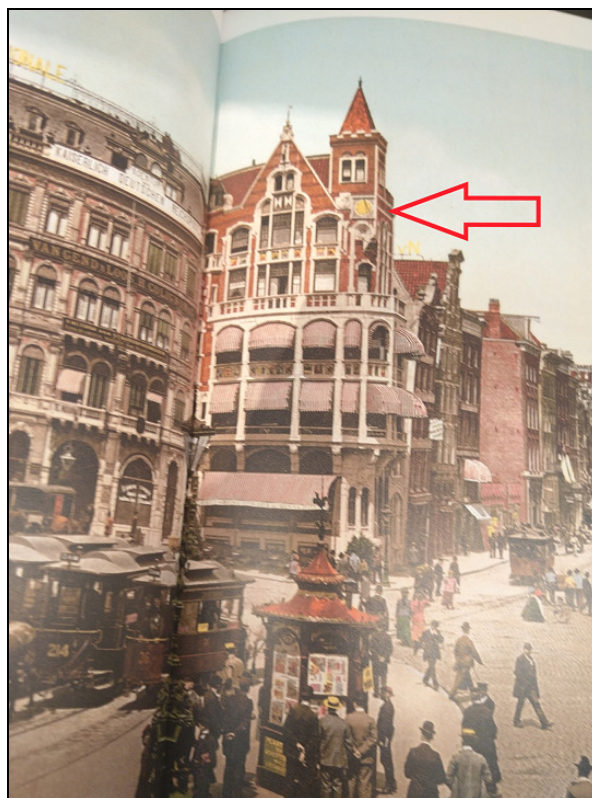

Fig. 3. Thibaud stuitte op deze foto van een boek of tijdschrift, opengeslagen bij een foto van een schilderachtig gebouw op de hoek Dam/Damrak. Onder het torentje is onmiskenbaar een zonnewijzer te zien.

Fig. 4. Het huidige pand op de hoek Dam/Damrak, een ontwerp van Jan Gratama uit 1934, is in gebruik bij ABN-AMRO.

Wat was dat voor gebouw? Googelen leverde veel informatie en foto's op, waaruit ik dankbaar heb geput. Eerdere bebouwing op deze locatie werd vóór 1563 't Suykerhuis genoemd; daarna het huis Sint Nicolaes of Sinter Nicolaes vanwege een gevelsteen met 'Sinter-claes', die kindertjes in een kuip tot nieuw leven wekt (fig. 5).

Fig. 5. De gevelsteen met Sint Nicolaas die drie vermoorde kinderen tot leven wekt. De steen is weer ingemetseld in het nieuwe pand, boven de ingang links aan de Damzijde.

De voorstelling verwijst naar een legende uit de 11e eeuw. Drie kinderen werden door een herbergier en zijn vrouw vermoord en in het pekeltvat gegooid, om later tot voedsel te dienen. Sint Nicolaas kwam hier achter, wekte de kinderen weer tot leven en vergaf de waard en zijn vrouw nadat ze berouw toonden.

In de tweede helft van de 19de eeuw was er op de begane grond van het pand een tapperij gevestigd, die café Bisschop werd genoemd, naar de achternaam van de kastelein. De voorzijde met klokgevel lag aan het Damrak, de zijgevel aan de Dam (fig. 6).

Fig. 6. Café Bisschop, vóór 1899. De gevelsteen met Sinterclaes zit rechts naast het middelste raam op de eerste verdieping. (De foto maakte deel uit van een groot panorama, vandaar de verticale 'knip'.)

In 1899 verrees er een nieuw pand met op de begane grond een iets chiquer café-restaurant dat nu 'De Bisschop' heette en ontworpen was door A.C. Boerma (1852-1908) in een nogal uitbundige stijl (fig. 7). De brede voorgevel lag nu aan de Dam. Boven de ingang links kwam een beeld van Sint Nicolaas in een nis (achter de top van de lantaarn) en daarboven de gevelsteen. Het pand kreeg de bijnaam 'de vulkachel' omdat de tweede en derde verdieping bij avond rossig licht uitstraalden.

Boerma was duidelijk een 'eclectische' architect: hij combineerde gretig elementen uit allerlei oudere stijlen. De combinatie van baksteen en natuursteen herinnert aan de Renaissance, het aapje in de dakgoot links aan de Gotiek (denk aan de Sint Jan in Den Bosch) en het hoektorentje en het door zuilen geschraagde balkon aan een Italiaans palazzo. En hij voegde op de hoek aan de voet van het torentje een

Fig. 7. Ingekleurde foto van de noordzijde van de Dam tussen Nieuwendijk en Damrak. Rechts op de hoek café 'De Bisschop' uit 1899. De (ongekleurde) gevelsteen is juist zichtbaar boven de lantaarn. Op het plein het 'Monument ter herinnering aan den volksgeest van 1830-1831', ook bekend als 'Naaftje op de Dam', ter herdenking van de Tiendaagse Veldtocht; het stond er van 1856 tot 1914. Dit is kennelijk de foto van fig. 3.

zonnwijzer toe (fig. 8). Wat het reliëf naast de zonnwijzer voorstelt, kan ik niet zien.

Boerma gaf de zonnwijzer dezelfde lay-out als die aan de Nieuwe Kerk: een cirkelvormige wijzerplaat, een niet-ondersteunde staaf als poolstijl, ingeplant midden aan de bovenrand, uurcijfers langs de rand en geen uurlijnen. De zuidgevel is ca. 29° westafwijkend, en hoewel de uurcijfers op de foto niet leesbaar zijn, blijkt hun verdeling redelijk te kloppen (fig. 9).

Fig. 8. Detail van fig. 7 met de zonnwijzer, waarvan de wijzerplaat geel ingekleurd is.

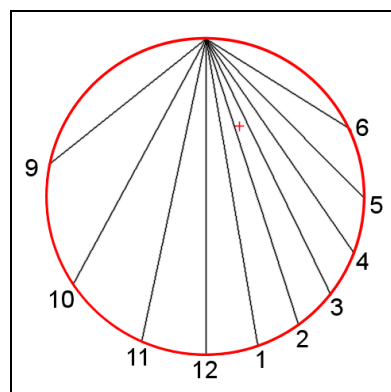

Fig. 9. Verticale zonnwijzer voor 52,4° NB en declinatie 29° W, berekend met het programma ZW2000 van Fer de Vries.

Het pand was op de oude fundamente (heipalen) gebouwd, maar die konden het toegenomen gewicht niet dragen. Het pand verzakte en moest in 1921 al aan de zijde van het Damrak gestut worden. In 1926 werd het gedeelte boven de eerste verdieping gesloopt. Het restant werd gebruikt als reclamezuil en heeft de Dam tot 1933 ontsierd; vandaar de bijnaam 'de ruïne van de Dam'.

Conclusie: tussen 1899 en 1926 kon men op de Dam staande drie zonnwijzers zien, zoals W.E. van Wijk in 1910 terecht schreef.